

GECSÉNÉ TAR IMOLA

TÖRTÉNETI TEMETŐK MAGYARORSZÁGON

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

BUDAPEST, 2012

A doktori iskola megnevezése:

**Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola**

tudományága: Agrárműszaki

**vezetője: Csemez Attila, DSc
egyetemi tanár
BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM, Tájépítészeti Kar
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék**

**Témavezető: Fatsar Kristóf, PhD
tanszékvezető egyetemi tanár
BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM, Tájépítészeti Kar
Kertművészeti Tanszék**

A jelölt a Budapesti Corvinus Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, az értekezés műhelyvitájában elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés védési eljárásra bocsátható.

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, KITŰZÖTT CÉLOK

Doktori értekezésem a tájépítészet és az örökségvédelem egy speciális témakörével, a történeti temetők kutatásával és műemlékvédelmi kérdéseivel foglalkozik. Hazánkban a temetők vizsgálata – elsősorban a néprajzkutatóknak köszönhetően – már a 20. század elején megindult, majd a század közepén a műemlékvédelemmel foglalkozó szakemberek is felfigyeltek a temetőkre. A védelemre érdemes temető-elemek, majd egy-egy temető teljes területe kapott védelmet a 20. század második felében. A műemlékvédelmi jogszabályok közül elsőként az 1997. évi LIV. törvény foglalkozott külön paragrafusban a temetők és temetkezési helyek védelmével.

A temetőkben található objektumok és a területileg védett temetők száma is évről-évre gyarapszik, de a védelemre érdemes helyszínek kiválasztása esetleges, mivel a hazai temetőállomány átfogó, egységes szempontú összesítése, elemzése eddig nem történt meg. A történeti temető-együttesek teljes területére kiterjedő védelem különösen fontos lenne, mert így a síremlékek, egyéb építmények mellett a növényzet és a temető szerkezete is védelmet kap. Dolgozatom célja a temetővédelem – ezen belül a területi védelem – hazai problémáinak széleskörű feltárása, elemzése, és mindezek orvoslására műemlékvédelmi javaslatok megfogalmazása.

A KUTATÁS FORRÁSAI ÉS MÓDSZERE

Dolgozatom két részre tagolódik. Az első részben a hazai temetőkultúra történeti korszakai és a történeti temetőtípusok meghatározására vállalkoztam. Mindehhez a temetőkkel kapcsolatos tájépitészeti, néprajzi, műemlékvédelmi, művészettörténeti, művelődéstörténeti és helytörténeti szakirodalom áttekintése adott alapot. A széleskörű szakirodalom összegyűjtése és áttanulmányozása után összeállítottam a hazai temetők bibliográfiáját.

Dolgozatom második részében a történeti temetők védelmével foglalkoztam. Elemeztem a vonatkozó jogszabályokat, illetve azokat a hazai adatbázisokat, amelyek különböző szintű védelmet biztosítanak egyes objektumoknak vagy területeknek. Statisztikákat és táblázatokat készítettem az egyes védelmi formák jelenlegi számadatairól, a védett temető-elemekről és temetőkről, valamint a védett temetőkön belül az egyes temetőtípusok előfordulásáról. Térképen ábrázoltam a jelenleg területi védelem alatt álló temetőket és síremlékcsoportokat. A temetők védelmével kapcsolatos műemléki gyakorlat elemzését, valamint a műemléki elvek vizsgálatát a vonatkozó szakirodalom és helyszíni bejárások alapján végeztem el. A helyszíni bejárások során 40 db temetőt kerestem fel, amelyekről fotódokumentációt és feljegyzéseket készítettem. Az egyes temetők történeti kutatása során fontos forrást jelentenek az egykori képi ábrázolások, archív felvételek, térképek,

tervek, helyszínrajzok. Teljes temetőket, temetőrészeket ábrázoló képi forrás igen ritka, inkább egy-egy síremlék megörökítésére törekedtek a képek készítői. Metszetek vagy egyéb ábrázolások csak egy-egy kiemelkedő értékkel bíró temetőről készültek. Az egyes temetők terveit, felmérési rajzait különböző tervtárakban, levéltárakban, helyi önkormányzatoknál lehet megtalálni, amely minden temető esetén külön kutatást igényel, dolgozatom összefoglaló jellege miatt erre a részletes munkára nem volt lehetőségem, a kiválasztott temetők ezért egy-egy jellegzetes temetőcsoportot képviseltek.

EREDMÉNYEK

A hazai temetőtörténet összefoglalása és nemzetközi kontextusba helyezése után meghatároztam a hazai történeti temetőtípusokat. Külön választottam a középkori cintermeket, a falusi és városi felekezeti temetőket, a köztemetőket, valamint ezek alcsoportjait. Meghatároztam a történeti temető fogalmát, valamint vizsgálatok, felmérések, elemzések után örökségvédelmi javaslatokat fogalmaztam meg, amelyek egyaránt vonatkoznak védett és nem védett, lezárt és működő temetőkre.

A történeti temetők legjelentősebb együttese – területi vagy csoportos – műemléki védelem alatt állnak. Számuk tovább gyarapítható lenne, ha elkészülne egy országos temető-felmérés. A

kataszter elkészítéséhez készítettem egy felmérési adatlapot, amelynek segítségével a hazai temetőállomány legfontosabb adatai rögzíthetőek. A temetőkataszterből az általam összeállított 9 pontból álló egységes szempontrendszer alapján ki lehet választani a védelemre érdemes további példákat.

A műemlékileg nem védett történeti temetők megőrzését a helyi védelem biztosíthatja. A helyi védelem alatt álló működő temetők egysége a szabályozás (helyi építési szabályzat és temetőszabályzat) segítségével valósítható meg. A lezárt temetők további fennmaradását a szakemberek bevonásával történő megfelelő hasznosítás eredményezi legjobban. A történeti temetők fenntartását, üzemeltetését egy előre kidolgozott fejlesztési-hasznosítási terv alapján kell végezni, az esetleges felújításokat pedig csak az adott temető részletes tudományos feldolgozása után lehet elvégezni.

TÉZISEK

I. A hazai temetőkultúrában a kerttörténeti stíluskorszakok hatása a 18. század második felétől, a szentimentális tájképi kertek időszakától figyelhető meg. Ez a hatás kezdetben csak a városi temetők növényalkalmazásában és síremlékművészetében nyilvánult meg.

A temetők tudatos kertépítészeti tervezése a 19. század végén és a 20. század elején, a geometrikus formálású köztemetők

megjelenésével indult. A II. világháború után a tervezésselmélet terén megmaradt a kertépítészeti stílusokhoz igazodó szemlélet, de a megvalósítás már nem mutatta ezt.

Magyarországon a 18. század végére a szentimentális hatású, hangulatfestő elemek a kertek fontos tartozékai lettek. A kert az emlékezés színhelyévé vált, megjelentek a kertekben a különböző emlékművek, szobrok, amelyek mind megformálásukban, mind tematikájukban a temetői síremlékek elődeinek tekinthetőek. A 19. század végére országszerte elterjedt szokás lett a temetőben is a míves síremlékek, családi sír építmények állítása. A szentimentális kertek korszakában több új fafaj (pl. akác, kanadai nyár, amerikai ostorfa, szomorúfűz) honosodott meg Magyarországon, amelyek a hazai temetőket ma is díszítik. A 19. század második felében a növénygyűjtés előtérbe kerülésével számos egzóta növényfaj (pl. fenyők, lomblevelű örökzöldek) került be a hazai kertekbe, amelyeket idővel a temetőkben is felhasználtak.

A hazai temetőkben a 19. század második felében figyelhető meg a kertművészet erősebb hatása, ugyanis a városi temetőket ekkor kezdték el díszkertekként kialakítani. A 19-20. század fordulóján jelentek meg a kertművészetben azok a geometrikus formálású kertek, amelyek építészeti formanyelvét felhasználva jött létre az architektonikusnak nevezett temetőtípus, ezek a temetők már temetőtervek alapján létesültek.

A 20. századot a temetők harmonikus egységének teljes széthullása jellemezte. A kerttervezők az 1950-es és 1960-as években a modern temetőtervekben a temetők megújítását célozták, ennek ellenére a temetők képe nem hozott esztétikai megújulást. A gazdasági megfontolások háttérbe szorították az esztétikai törekvéseket.

II. A hazai temető kultúrában a falusi és a városi temetők szétválása a 18. században indult meg, elsőként a sírjelek és a növényalkalmazás terén. A 19. században a városok intenzív növekedése miatt szükséges lett egy központi, általában köztemető létrehozása, miközben a kisebb településeken a 16-18. században kiköltöztetett felekezeti temetők tovább üzemeltek.

Az 1876. évi XIV. törvénycikk kimondta, hogy minden településen köztemetőt kell fenntartani, de közösen használt felekezeti temetővel az új köztemető nyitása kiváltható. Ezt követően vált igazán külön a falusi és városi temetők fejlődése, ugyanis a falvakban a már meglévő vegyes temetők további közös használata tűnt ésszerűnek, míg a gyorsan terjeszkedő városokban egy új, központi temető nyitása vált szükségessé. Az egyházak számára gyakran megfizethetetlen volt az egyre drágább városi közeli telkek ára, így gyakran a városi vezetőség feladatává vált az új köztemető megnyitása.

III. A hazai temető kultúrában a következő alapvető történelmi temető típusok alakultak ki: középkori cintermek, felekezeti temetők (falusi felekezeti/ falusi vegyes/ városi felekezeti/ városi vegyes), köztemetők (raszteres/ architektonikus/ erdei/ modern/ falusi).

A kereszténység felvétele után, a 11-12. században megkezdődött a templomkertekbe, vagy más néven cintermekbe temetkezés. Ez a gyakorlat a magyar temető kultúrában egészen a 16-18. századig általánosnak volt tekinthető. A 16. századtól egy több évszázados folyamat vette kezdetét, amelynek során a hazai temetők a templomok mellől, a települések középpontjából a települések szélére költöztek ki. A folyamat elindítójának tekinthető a 1545-63 között tartott tridenti zsinat és a reformáció, majd a folyamat következő fontos állomása a Mária Terézia nevéhez köthető 1777-es rendelet, végül lezárásának az 1876-os törvénycikk megjelenését tekinthetjük.

A 19. században, főként az 1868-as törvénycikk megjelenése után a temetők közös használata is elterjedt. A nagyobb településeken, ahol a temetők rövid idő alatt beteltek és körbenötte őket a városszövet, egy nagy központi temetőt alakítottak ki, amelyet általában a városi vezetőség köztemetőként üzemeltetett.

A falusi temetők szinte állandósult képet mutattak a 16-20. századig, kialakításukat elsősorban a helyi hagyományok szabták meg, míg a városi példák az újabb és újabb divatirányzatok, stíluskorszakok hatása alá kerültek. A II. világháború után bekövetkezett politikai és

társadalmi változások hatására a hazai vidéki temetőkultúra is jelentősen átalakult, megjelentek a városi mintára készült falusi köztemetők is.

IV. Történeti temetőnek nevezzük azokat a temetőket vagy temetőrészeket, amelyeket 1945 előtt nyitottak és máig őrzik eredeti kialakításukat, a parcellák, sírhelyek eredeti kiosztását, és a síremlékek eredeti helyükön fennmaradtak. Lehetnek működő vagy lezárt temetők.

A történeti temető kritériumai: 1945 előtti létesítés; eredeti szerkezet, hagyományos rend vagy kertépítészeti kompozíció fennmaradása; parcellák, sírhelyek eredeti felosztása; eredeti útrendszer, építmények, növényállomány megőrzése; síremlékek megléte eredeti helyükön, esetleges új síremlékek a régi emlékekkel egységes kialakításban; eredeti formában megőrzés, bemutatás lehetősége; gyakran a történeti értéken túl más művészi, kultúrtörténeti vagy botanikai értékek.

V. A történeti temetők megőrzését a területi védelem szolgálja leginkább.

A teljes terület megőrzésével a temető átfogó képet ad egy adott korszak, település, társadalmi csoport temetőkultúrájáról. Az egyes síremlékek, más temetői objektumok egymáshoz való viszonya, a temetkezési rend, a temető kialakításának koncepciója, a

növényalkalmazás, az anyaghasználat stb. egységében válik megismerhetővé.

VI. A történeti temetők legjelentősebb példáinak megőrzését a műemlékvédelem, a helyi szinten jelentős temetők védelmét a helyi védelem biztosítja. A működő temetők egységességének fennmaradását a megfelelő szabályozás szolgálja, míg a lezárt temetők esetében a megfelelő hasznosítási program kidolgozása segíti a megőrzést.

Azok a történeti temetők, amelyek nem állnak műemlékvédelem alatt, fokozottan veszélyeztetett helyzetben vannak. Jogszabályi védelmük a települési önkormányzat által rendeletbe foglalt helyi védelem alá helyezéssel történhet meg. A működő, napjainkban is elsődleges funkciójának megfelelően használt temetők esetében a veszélyt az újabb és újabb sírok megjelenése okozza. Az új és régi síremlékek harmonikus egysége csak a szabályozás révén valósulhat meg, a helyi építési szabályzat és a temetőszabályzat átgondolt megfogalmazásával válik mindez elérhetővé. A történeti értékű temetők között jelentős számú lezárt temető található. Ezek fennmaradása csak ritkán biztosított. Az egyetlen lehetőség a terület olyan hasznosítása, amely összeegyeztethető a történeti temető értékeinek megóvásával.

VII. A hazai temetőállomány kataszterét egy egységes felméréssel – és adatlappal – lehet összeállítani. A kataszterből az egységes

szempontrendszer segítségével kiválaszthatóak a védelemre érdemes temetők.

A felmérési adatlap a következő adatokat tartalmazza: temető neve, címe, GPS koordináták, helyrajzi szám(ok), tulajdonos, kezelő, műemléki védettség, természetvédelmi oltalom, helyi védelem, kegyeleti védelem, lezárt/működő állapot, főépület, ennek állapota, temetőtörténet, történeti temetőtípus, jelenlegi állapot (szerkezet, építmények, sírjelek, növényzet), bibliográfia, megjegyzések, felvétel dátuma, felvételező neve. Az adatlap kiegészítésképpen javasolt a temetőről felmérési vázlatrajzot és fotódokumentációt készíteni.

A területi védelem szükségességét igazoló szempontrendszer elemei a következők: egységesség, egyediség/tipikusság, történeti érték, művészeti érték, kultúrtörténeti érték, botanikai érték, településképi/tájképi érték, településökológiai potenciál, hasznosítási potenciál.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉHEZ KAPCSOLÓDÓ SZERZŐI PUBLIKÁCIÓK

Folyóiratcikkek

Gecséné Tar Imola: A tiszakürti borókás temető. *Tájépítészet*. 2004. (5. évf.) 1-2. 53-54.

Gecséné Tar Imola – Hajdu Nagy Gergely: Südwest-Kirchhof, Stahnsdorf – egy temető újjászületése. *Tájépítészet*. 2005. (6. évf.) 1. 8-11.

Gecséné Tar Imola: A temetők mint a műemlékvédelem sajátos tárgyai – A temetők területi védelme. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti folyóirat*. 2007. 8. 40-51.

Imola Gecse-Tar: Die Geschichte der ungarischen Friedhofskultur. *Friedhofskultur*. 2010. (100. évf.) 1. 14-16.

Imola Gecse-Tar: Ungarische Friedhöfe im historischen Rückblick (Teil II). *Friedhofskultur*. 2010. (100. évf.) 2. 27-29.

Imola Gecse-Tar: Flächenschutz der Friedhöfe in Ungarn. *Friedhofskultur*. 2010. (100. évf.) 5. 37-39.

Konferenciakiadványok és elektronikus publikációk

Gecséné Tar Imola: Temetőink védelme. In *DOSZ Tavaszi Szél 2003 konferencia kiadvány*. Budapest, 2003. 73-77.

Gecséné Tar Imola: Növényalkalmazás a magyar temetőkultúrában. In *DOSZ Tavaszi Szél 2005 konferencia kiadvány*. Budapest, 2005. 120-123.

Gecséné Tar Imola: Geometrikus kialakítású temetők Magyarországon. In *DOSZ Tavaszi Szél 2006 konferencia kiadvány*. Budapest, 2006. 227-230.

Gecséné Tar Imola: A temetőkertek és a táj kapcsolata a középkortól napjainkig. In Fülek György (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében - Település a tájban. Tokajban 2006. június 28-30. között tartott tudományos konferencia kiadványa*. Gödöllő, 2006. 119-123.

Gecséné Tar Imola: Történeti temetők a hazai településeken. In *II. Települési Környezet Konferencia (Debrecen, 2009. november 27-28.) konferencia kiadványa*. Debrecen, 2009. 297-302.

Imola Gecse-Tar: Historic Cemeteries in Hungary. In *Settlement – Park – Landscape V. Revitalisation of Green Urban Open Spaces with Consideration to Changing Environment Conference*. Nitra, 2011. 272-277.

Imola Gecse-Tar: Historic Cemeteries: Common Principles of Protection. *Acta Universitas Sapientiae, Agriculture and Environment*. Supplement 2011. 54-61.

Konferencia előadások (abstract és/vagy előadások)

Tar Imola: Történeti temetők műemlékvédelmi felmérése – Südwest-Kirchhof Stahnsdorf példáján. In *SZIE Napok 2002 konferencia kiadvány*. Budapest, 2002. 35.

Gecséné Tar Imola: A szomorúfűz szerepe a magyar temetőkultúrában. In *Lippay János – Ormos Imre – Vas Károly Tudományos Ülésszak 2003 konferencia kiadvány*. Budapest, 2003. 35.

Gecséné Tar Imola: A tervezett Nemzeti Temetőkert Adatbázis. *Műemlékvédelem*. 2004. (48. évf.) különszám (A Velencei Karta 1964 – 2004 – 2044? konferencia, Budapest – Pécs, 2004. május 22.-27.) 12.

Ilona Balogh-Ormos – Imola Gecse-Tar: Surveys of Historic Cemeteries. In *ECLAS workshop and conference*. Budapest, 2005.

Imola Gecse-Tar: Creating a Database of Hungarian Historic Cemeteries. In *5th International Conference of PhD Students 2005*. Miskolc, 2005. 319-320.

Gecséné Tar Imola: A temetők mint a műemlékvédelem sajátos tárgyai. In *Lippay János – Ormos Imre – Vas Károly Tudományos Ülésszak 2007 konferencia kiadvány*. Budapest, 2007. 20.

Gecséné Tar Imola: A temetőkultúra változásai a középkortól napjainkig. In Kázmér Miklós (szerk.): *Környezettörténet 2010 konferencia – Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományi források fényében c. konferencia kiadványa*. Budapest, 2010. 28-30.

Imola Gecse-Tar: Historic Cemeteries in Hungary. In *I. Transylvanian Horticulture and Landscape Studies Conference (8-9. April 2011. Tirgu Mures, Marosvásárhely) konferencia kiadványa*. Marosvásárhely, 2011. 101.